

Učbeniki slovenskega jezika

Stanje

Stanje učbenikov in učnih gradiv glede avtorjev, založb in veljavnosti — potrjuje jih Strokovni svet RS za splošno izobraževanje — odlikava vsakoletni *Katalog učbenikov*, ki ga izdaja Zavod RS za šolstvo. Prej jih je strokovno pripravljala Zavod, zdaj založbe. Tipične oznake so: *jezikovna vadnica*, *delovni zvezek*, (*delovni*) *učbenik*, *vaje*, *prva slovnica*, *priročnik* (namenjen učiteljem). Začeli so izhajati učbeniki za 9–letno osnovno šolo. Izhajajo učbeniki za »učence s posebnimi potrebami« (gluhi, slabovidni, dislektične težave, Romi, šole z italijanskim učnim jezikom in drugo).

Učbenike za 1. razred izdajajo založbe MK (Viljenka Jalovec, Danica Golli), Izolit (Marija Grginič) in DZS (Ana Porenta); za 2. razred MK (Ana Porenta, *Slovenski jezik 2*) in Izolit (Martina Križaj Ortar, M. Grginič, *ABC 3: Govorimo — poslušamo, pišemo — beremo*); za 3. razred DZS (J. Morato Vatovec, *Hej hoj, pojdi z menoj*) in Proma Velenje (Herma Groznik, *Vaje iz slovenskega jezika za 3. razred*); za 4. razred Rokus (Dragica Kapko Bakič, Nana Cajhen, Nevenka Drusany, *Gradim slovenski jezik*); za 5. razred MK (Vika Slabe, Alenka Kozinc, B. Golob, Olga Kunst Gnamuš), Rokus (Zdenka Hiti, *Moj jezik, tvoj jezik, naš jezik — slovenski jezik*), Jutro (Jože Skaza, Marta Pavlin, *Slovenska beseda*) in Rokus (M. Križaj Ortar, N. Cajhen, N. Drusany, *S slovenščino v svet 5. Jezikovna vadnica*); za 6. razred MK (F. Žagar) in Rokus (Barica Črnič, Z. Hiti); za 7. razred MK (F. Žagar) in Rokus (N. Cajhen, D. Kapko, N. Drusany, *Slovenščina za vsak dan in vsakdan*); za 8. razred Rokus (N. Cajhen in 8 avtoric, *Reši me — rešim te*) in Rokus (D. Kapko in sod., *Slovenščina za vsak dan in vsakdan 8*).

Po uvedbi prenove so izpadli učbeniki B. Golob in F. Žagarja za 3. in 4. razred ter F. Žagarja za 8. razred. Potrjena pa sta učbenika N. Cajhen, N. Drusany, M. Križaj Ortar *S slovenščino v svet. Delovni zvezek z neumetnostnimi besedili 5*, 6. F. Žagarja *Moja prva slovnica* je namenjena za več razredov (2–4). Enako je tudi gradivo Jadranke Zupan in Daše Pelikan Prek *Zmo do zrna pogača. Vaje za spoznavanje pomena besed in bogatenje besedišča*, ki mu je priključen ustrezen slovarček; izdal ga je Zavod RS za šolstvo. Delo Marte Kocjan Barle *Abeceda pravopisa. Vaje* je didaktično razčlenjeno, stopnja ni določena. Besedilo Marte Pavlin *Moj jezik* (1993) je bilo namenjeno hkrati za osnovno in srednjo šolo, *Sporočanje za šolo in vsakdanjo rabo* iste avtorice pa za 5.–8. razred.

Za srednjo šolo sta izpadla učbenika Jožeta Toporišiča *Slovenski jezik in sporočanje 1, 2* (Obzorja). Potrjena sta nova učbenika z dodanima delovnima zvezkoma in ostalim gradivom *Na pragu besedila 1, 2* (Rokus), pri katerem sodeluje 5 avtoric. Znani pojem *sporočanje* avtorice nadgrajujejo s pojmom *sporazumevanje* in posvečajo glavno pozornost preučevanju in tvorjenju besedil, uvajajo slušne in vidne posnetke. Kot gradivo so za srednje šole še za eno leto potrjeni starejši učbeniki, ki jih je izdala založba Obzorja in katerih avtorji so Janez Dular, Tomo Korošec, Rafka Kirn, Marija Kolar, Breda Pogorelec in Ivo Zrimšek.

Kot učbeniki za višjo oziroma visokošolsko stopnjo (Pedagoška fakulteta, razredni pouk) so bile izdane knjige Milana Dolgana: *Spoznavanje jezika*, *Preizkušanje jezika*, *Ustvarjanje jezika*, *Govorno*

ustvarjanje, *Pravilni in nepravilni glagoli v slovenščini*. Knjiga profesorja na Fakulteti za družbene vede Toma Korošca *Stilistika slovenskega poročevalstva* (1998, Kmečki glas) je v dokajšnji meri visokošolski učbenik. Leta 1972 je Francka Varl Purkclje za potrebe Pedagoške akademije v Mariboru ciklostilno izdala učbenik *Slovenska skladnja*. Primerno strokovno raven kaže ta knjigi specialnega pedagoga Zdravka Omerza: *Logopedija* (1959), *Uporabna fonetika* (1970).

Problematika

Učbenike slovenskega jezika pojmuje kot didaktično strukturirano jezikovno oz. slovnično delo. Ne vključujemo književne vzgoje, pač pa didaktično slovarstvo, govorno in pisno sporočanje ter razne specialnosti. Didaktična strukturiranost jezikovnih del se kaže kot krajšanje snovi, vključevanje nalog, vaj in besednjakov, povezovanje slovnične obravnave s preučevanjem in tvorjenjem besedil; ali so najprej zgledi in potem pravilo ali obratno (indukcija, dedukcija), namenjenost sprva bolj za učitelje in kasneje bolj za učence, vedno večja odvisnost od učnega načrta, privlačen tisk in oprema, aktualnost (sodobnost) vsebine. Učbeniki so imeli pomembno vlogo na prelomnih točkah razvoja knjižnega jezika, kot so bile zamenjava bohoričice z gajico (črkopisno poenotenje z več Slovani), večji vpliv vzhodnih narečij na račun kranjščine po l. 1848, odprava l-kanja in vzpostavitev pravorečja; po izidu SP 1950 je šola izsilila spremembo pravila.

Preteklost

Že prva slovnica, Bohoričeva, je nastala med drugim iz šolskih potreb. Alasia da Sommaripa je l. 1607 izdal tako rekoč didaktični komplet, »per apprendere facilmente detta lingua Schiaua.« Znamenito Kopitarjevo slovnico je spodbudilo inštruiranje francoske gospodične. Zagajškova slovnica (1791) velja za strokovno slabo, vendar kaže didaktično zavest, ker je vsaka leva nemška stran prevedena na desni v slovenščino; zato obsega 439 strani; to je prvi učbenik našega jezika v slovenščini. Vodnikovo *Pismenost ali gramatiko za prve šole* sam naslov označuje kot učbenik; to je torej »izvirna slov. slovnica za nižje srednje šole in priročnik za osnovnošolske učitelje« (Tatjana Hojan). Odločno didaktično dejanje je skrajšava Vodnikovega učbenika, ki je izšel l. 1847 v Trstu pod naslovom *Vodnikova Krajnska pismenost okrajšana za male šole*. Prav tako v Trstu je Vincenzo Franul de Weissenthurn izdal priredbo Kopitarjeve slovnice v italijanščini (1841); obenem je uresničil pedagoško zamisel, da kot bralna priloga služi Linhartov Matiček z dodano slovarsko obdelavo. Dobre slovnice O. Gutsmana, P. Danjka in F. Metelka so nastale med drugim iz didaktične volje upoštevati pokrajinski jezik, medtem ko je A. Murka navdihovala slovenska jezikovna sinteza. Metelko je l. 1830 izdal tudi skrajšani učbenik, »ein Auszug ... fuer Anfaenger, Lehramts-Praeparanden und Lehrer an den slovenischen Volksschulen«. *Kratka slovenska slovnica za prvence*, ki jo je l. 1847 izdal Jožef Muršec, je privlačna tudi zato, ker dodaja »izglede«, izreke, pregovore, basni in pesmi. Ko je nastopila pomlad narodov, sta izdala učbenika slovenščine Blaž Potočnik za višjo stopnjo — zadaj, na drugem mestu, je čitanka — in Franc Malavašič za nižjo stopnjo — vsebuje tudi poslovno spisje.

Sledijo številni učbeniki, sestavljeni po vzoru nemških, ogibajo se slovničnega teoretiziranja, pogosto dvojezični, »praktični«, navezujejo spisje in čitanke, vsebujejo vaje, npr. *Praktična slovensko-nemška Gramatika*, Dunaj 1857. V ozadju sta A. M. Slomšek kot organizator in Matej Cigale kot redaktor na Dunaju. Vplivno središče učbeniškega programa za slovenski jezik je postal Celovec, kjer je Anton Janežič — oprl se je na Metelka (Kranjska) in Miklošiča (Štajerska) — izdajal odlične slovnice za srednje šole; te so vplivale na osnovnošolske učbenike. Po Janežičevi smrti je njegovo delo nadaljeval Jakob Sket. Ti učbeniki vsebujejo tudi »stihotvorstvo«. Na Kranjskem so v številnih ponatisih izhajali jezikovni učbeniki Andreja Praprotnika, začeni s specialnim učbenikom in priročnikom *Spisje za slovensko mladino* (1852), ki je kasneje izšel tudi v obsežni različici za poklice v javni upravi. Na Štajerskem so izhajali učbeniki Petra Končnika; tudi ta vključuje raznovrstno spisje, npr. zanimivo navodilo: »Napiši po

tem načrtu /kratka fabula/ povest z drugim napisom /naslovom/.« Pravniki Nikodem Ravnikar je l. 1863 izdal v Zagrebu knjižico, ki ni bila učbenik, a je imela didaktični značaj, naslov pa je ironičen: *Kratek kranjsko-slovenski besednjak*. Namenjen iztrebljivanju *ptujih besedi iz čistega slovenskega jezika*. Zato da bi bila jezikovna vzgoja privlačna in uspešna, so pisci učbenikov izdajali tudi didaktično prirejene slovarje: *Mali besednjak* (že 1834), *Mali šolski besednjak* (Praprotnik), *Ročni slovar* (Janežič). Šolsko označeno je Cigaletovo slovarsko delo *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča* (1880). Posebno didaktično zavzetost je pokazal Anton Lesar v delu iz l. 1863 *Slovenska slovnica v spregledih*, kar pomeni razpredelnice. Častnik Andreas Comel von Sočebnan je napravil podvig, da je samozaložniško izdajal specialne jezikovne priročnike in slovnico za vojake. Kritiki Sketovih slovnici, profesor v Beljaku Jožef Lendovšek, je izdal v nemščini didaktično izoblikovano slovensko slovnico; sestavil je tudi šolski slovar. Prof. Fran Levec je izdal *Slovenski pravopis* (1899), ki je pomemben tudi za šolstvo. V učbenikih zasledujemo bogatitev vsebine z naukom o glasoslovju, korenoslovju, besedotvorju in skladnji s stališča stavčne zgradbe in členov. Prodor didaktične sistematike, uresničitev projekta, ki zajema snov vseh razredov osnovne šole, in eden prvih primerov sodelovanja več avtorjev — pomeni delo Henrika Schreinerja, Janka Bezjaka *Slovenska jezikovna vadnica za tesno združeni pouk v slovnici, pravopisu in spisu v petih zvezkih* (1903). Josip Brinar, ki je kot pisatelj imel estetski čut in je spretno oblikoval vaje, je izdal vrsto učbenikov, ki so izhajali še v času med dvema vojnama.

Naslednji pomembnejši pisci učbenikov so: Anton Breznik (poleg slovnici *SP Mala izdaja*), J. Toporišič (*Slovenski knjižni jezik* 1, 2, 3, 4 od 1965 do 1970), Stanko Bunc (poleg učbenikov *Mali slovenski pravopis* ter *Slovar tujk*), France Žagar (poleg učbenikov za posamezne razrede tudi celovita šolska slovnica, mariborska in tržaška izdaja), Franc Fink, Alfonz Kopriva, Albert Žerjav (učbeniki za nižje razrede osnovne šole in za strokovne šole), Tatjana Braz (Administrativna šola, dopisna, 560 strani, ciklostil, vključuje tudi književnost), Anton Bajec, Jakob Šolar, Rudolf Kolarič, Mirko Rupel, Martin Jevnikar, Rudolf Vouk, Vera Remic Jager, Cene Kopčavar, Berta Golob (»igrive« slovnice, na primer *Žive besede*), Marija Jalen, Ferdinand Bobič, Jože Čuješ, Vlasta Pacheiner.

Didaktike

Učbeniki slovenskega jezika so tudi priročniki za učitelje in didaktične razprave o pouku. Pri teh je v ospredju bolj pedagoško-psihološka kot jezikoslovna vsebina. Sodobna avtorja didaktičnih razprav sta France Žagar, ki poleg učiteljske prakse upošteva tudi slovenske učbenike in didaktike, ter Olga Kunst Gnamuš.

Jezikoslovec Anton Bajec in pedagog Albert Žerjav sta izdala nekaj didaktičnih spisov. Celovito, preudarno teoretično delo (*Metodika slovenskega jezikovnega pouka*) je izdal l. 1955 Gustav Šilih. Med obema vojnama je praktik Fran Samec samozaložniško izdal knjižici o jezikovnem pouku. Založba in društvo *Slovenska šolska matica* je omogočila, da je izšlo več didaktičnih del. Matija Lichtenwallner (Senkovič) je l. 1908 izdal polemično knjigo o prostem spisu. (»Jaz pa trdim, da slovnica nima z bistvom prostega spisa prav nobenega stika.«) Osrednje didaktično delo (*Posebno ukoslovje slovenskega učnega jezika v osnovni šoli*) je l. 1906 izdal Janko Bezjak; posvetil ga je Henrik Schreinerju. Tudi ta — bil je ravnatelj mariborskega učiteljskega učilišča — se je posvečal didaktični teoriji; spoznal je, da imajo otroci presenetljivo radi besedotvorje. Fran Ilešič je l. 1902 izdal knjigo *O pouku slovenskega jezika*, ki je sicer tendenčno južnoslovanska, vendar vsebuje iskrena spoznanja npr. o težnjah znanstvenega jezikoslovja in potrebah jezikovnega pouka ter o pomembnosti besedotvorja in korenoslovja za razvijanje ustvarjalnih jezikovnih sposobnosti, pri čemer razčlenjuje Slomškovo prozo. Že l. 1890 je pri Pedagoškem društvu v Krškem Fran Gabršek izdal specialno didaktiko, v kateri pravi: »Jezikovno razumevanje in jezikovna izurjenost sta glavna činitelja jezikovnega pouka v ljudski šoli.« L. 1893 je izšel tudi slovenski prevod

znamenite didaktike Jana Komenskega. V želji, da bi bila šolska slovnica bolj trdna in izbrana, je organizacijsko deloval Jožef Lendovšek. Josip Marn je že l. 1861 preučil pretekle slovenske slovnice in kot šolnik zavzel stališče do aktualnega družbeno-jezikovnega dogajanja. Bogato slovensko didaktično utvarjalnost je v veliki meri omogočalo mogočno didaktično delovanje A. M. Slomška, čeprav ni napisal posebne didaktike in ne slovenske slovnice.

Literatura

Hojan, Tatjana; Demšar, Marjeta (1983). Razstava učbenikov za pouk slovenskega jezika do leta 1918. (Katalog). Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

Ilešič, Fran (1902). O pouku slovenskega jezika. Njega dosedanje smeri in bodoče naloge. Ljubljana: Slovenska šolska matica, str. 50–67, 83–92.

Lendovšek, Jožef (1889). Janežičeva slovenska slovnica v izdavi dr. Jakoba Sketa. Ljubljana: Ljubljanski Zvon (v več nadaljevanjih).

Marn, Josip (1861). Slovnice slovenskega jezika. V: Programm und Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Laibach.

Žagar, France (1987). Pouk slovenske slovnice in pravopisa v višjih razredih osnovne šole. Maribor: Obzorja.

Žerjav, Albert (1970). Slovenščina kot učni jezik in predmet v osnovnih šolah, 1869–1969. V: Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969 (str. 413–472). Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

Osnovna šola. Katalog učbenikov za šolsko leto 2000/2001. Srednja šola.

Milan Dolgan
Ljubljana